

Етика у психоанализи и хришћанству

Одавно је себи човек поставио питање каквог је порекла његово морално понашање или владање. Религиозни поглед на свет, посебно хришћански, одговорио је на ово питање исконском човековом вером у Бога, који му је усадио први заматак савести, прву клицу морала и моралног владања.

Дуге теолошке расправе кроз столећа хришћанске историје о наслеђивању "прародитељског греха", или, само унутарње спремности (већ код детета) да се грех понови, нису решиле неизбежност чињенице са којом се сваки човек у току живота сусреће: он неминовно греши, осећа се на различите начине и у различитом степену кривим, и онда, покушава, опет на различите начине и различитим средствима да се кривице ослободи. Хришћанско учење, кроз своју дугу, две хиљадугодишњу праксу уверило се и зато сваком човеку препоручило искрено исповедање и кајање грехова, као најуспешнији начин релативно мирног и ведрога живота.

Предложио бих, на почетку ове расправе, да унесемо, најпре, више разумевања и често збуњујуће неразликовање морала и етике. Служећи се дефиницијама које је предложио савремени француски филозоф Андре-Конт Спонвил, морал је "нормативан и императиван разговор који проистиче из супротности Добра и Зла, посматраних као апсолутне или трансцедентне вредности: то је целина наших дужности. Морал одговара на питање: Шта треба да чиним? Тежи врлини и врхунац му је светост". Етика је по Спонвилу "сваки нормативан, не и императиван разговор који проистиче из супротности *добар* и *лош*, узетих као релативне вредности. Етика одговара на питање: Како живети? Тежи срећи и врхунац јој је у мудрости".

Као што хришћанство, према речима једног од најпознатијих православних теолога данас Александра Шмемана, није религија, већ крај сваке религије, пошто Исус Христос није дошао да донесе ново учење, него нови живот, тако можемо смело рећи да Јеванђеље не зна за морал, пошто Христос учи само о љубави која учи сама о себи. Љубав се, међутим, не да наредити. "Воли и чини шта хоћеш", пише свети Августин. Љубав ослобађа закона.

У стварном животу, међутим, не помаже нам ништа да се правимо "христоси", нити да наређујемо себи како треба да волимо. Очевидно је, дакле, да су нам потребни и морал и етика, утолико више уколико смо мање способни да волимо, што не значи да нам Христос не треба да остане главни идеал, у коме се закон растапа у љубави. Све док не будемо у стању да волимо, сама љубав не преписује, у своме одсуству закон. Све док не пређемо од морала на етику, у ствари, од дужности на љубав, ми се морамо држати морала, ако хоћемо да се држимо граница хуманости.

У одлучујућем питању шта чини човека човеком: његова суштина или његова историја, хришћанство и психоанализа радикално се разилазе. Не желећи да их мирим, покушаћу само, на примеру генезе морала и демонологије кривице и страха да покажем предности и мане једног и другог погледа на етику, не кријући при томе моју давнашњу идејну (не и идеолошку) опредељеност.

Основни мотиви настанка морала и моралног понашања, према схватању психоаналитичара, требало би да су: страх, казна, принуда, забрана. Морал је, према оваквом, прилично раширеном и усвојеном гледишту, негативно условљавање, исход сузбијања и спречавања, мука човекова, израз "нелагодности културе". Над-ја као стража у свесним и несвесним дубинама човековог бића, према тумачењу психоанализе, стечена је психолошка категорија, условљена раном интројекцијом моралних ставова и владања родитеља које дете, постепено, преузима као своје, живећи у складу са овим родитељским моралним ставовима, или им се, кршећи их, противставља, у коме случају расте у детету и, касније, одраслом човеку осећање кривице.

Доживљај кривице сусрећемо готово непрекидно у психотерапеутској пракси, па, готово, да и нема психотерапије у којој не долази до конфронтације са осећањем кривице пацијената, често и психотерапеута.

Осећање кривице код неуротичара, према Фројдовом мишљењу, последица је неуспеле одбране осећања и представа одбачених од свести. "Несумњиво је", пише Фројд, "да свест о кривици има своје најзначајније порекло у Едиповом комплексу". Осећање кривице, према Фројду, може да се редукује на напетост између Ја и савести која се схвата као функција Над-ја: "У идеологијама Над-ја продужава да живи прошлост традиције, расе и народа". Чежња за оцем, улога оца и морална цензура савести, проузроковали су осећање кривице, према Фројду. Ово осећање израста из двоструког корена Над-ја, као последица два веома значајна биолошка фактора: дуге беспомоћности детета, односно његове зависности и - чињенице његовог Едиповог комплекса. Тако, ова два извора узрокују дечији страх пред ауторитетом и каснији страх пред Над-ја. И сама судбина се схвата код Фројда, као "ерзац" родитељске инстанције. Када се, дакле, доживи нека несрећа, то у психоанализи значи да од врховне моћи више нисмо вољени, отуд нам остаје да се опет смерно погнемо пред родитељским заступником Над-ја, Богом.

Знамо да Меланија Клајн претпоставља да је Над-ја присутно од почетка у архајској, рудименталној форми и да претходи развоју Ја, уместо да се из њега развија диференцирањем. Виникот се пита у коме узрасту се у детету појављује способност да развије осећање кривице; из свог искуства потврђује да се оно ствара рано, вероватно већ око шестог месеца после рођења, у сваком случају у првој години живота детета, и то увек у односу на мајку. Једном утврђено, осећање кривице се даље развија у току фазе Едиповог комплекса који, према Меланији Клајн, почиње већ на почетку друге године живота (супротно Фројдовом мишљењу), са добрим изгледима на толеранцију амбивалентних осећања у триангуларним односима. Чини се да овако објашњење нормалног развоја осећања кривице код Клајн-Виникота приближава оном хришћанском схватању "Божијег гласа у нама" који би требало да буде урођен, док према поменутиим психоаналитичарима, оно је ипак стечено, мада рано стечено. Усамљено је гледиште психоаналитичара Хермана Нунберга да је Над-ја наслеђено.

Објашњавајући настанак Над-ја, морала, али и религије, монокаузално, "очевом вољом", Фројд је пренео ауторитет оца на ауторитет цркве, државе, краља, уопште, сваког вође, натоваривши тако човеку и човечанству бригу о култури и духу који се стално супротстављају нагонима (сексуалном и агресивном),

односно "принципу задовољства". Да ли је овакво Фројдово гледиште на морал и његово порекло управо зато што га он и његови следбеници, али и претходници у философији (Хјум, Кант, Мил) објашњавају само једним принципом, довољно?

Није тешко видети да се код Фројда нигде не налази појам кривице у хришћанском (теолошком) или философском смислу. Фројд говори само о осећању кривице или о свести о кривици. Уколико Фројд овако говори, он, додуше, уводи кривицу, али отворено је он, тако не назива.

Хришћански појам кривице је стварно слободно и свесно дељење. Не постоји невољни и несвесни грех. Сваки грех је акт почињен из слободне воље и сазнања његовог грешништва. У психоанализи, међутим, у којој се тако много говори о несвесном, постоји кривица без свести о кривици осећања кривице без кривице.

Тражећи неког признатог аутора који би могао да ублажи оштар расцеп који постоји између хришћанског и психоаналитичког појма савести и морала, под условом, наравно, да смо незадовољни једностраношћу једног или другог појма, налазимо на енглеског философа Џона Стјуарта Мила (1806 - 1873) који, чини нам се, доста успешно мири нативистичка тумачења извора морала у хришћанској религији, у философији (Кант) и у психологији (хуманистичка психологија), са срединско - ситуационим тумачењем, карактеристичним за психоанализу и из ње изведених грана дубинске психологије. Мил сматра да су морална осећања стечена, али да због тога нису мање природна од урођених. Ако морална снага и није део природе, ипак је из ње природно израсла и кадра је да се, у мањој мери, спонтано развија, с тим што је у највећој мери подложна "култивисању".

Чини се да је овакво схватање Џона Стјуарта Мила о моралу, и ако није идеално, а није довољно поткрепљено доказима, ипак најреалније и да оно највише одговара оној људској природи коју ми данас најбоље познајемо. Оваквим гледањем на порекло морала, оправдано се избегава одговор на тешко питање да ли је људска природа примарно добра или је рђава, а приклања се, радије, схватању о првобитно неутралној људској природи. Милов поглед на морал, даље, срећно мимоилази песимистичке последице психоаналитичке теорије, која сматра да не треба имати илузија, ни о моралу у прошлости, нити о оном у будућности човека и човечанства. С друге стране, Милов поглед на морал не

може да се пореди са погледима људи јаке хришћанске вере, као што је вера светитеља или од философа, она, Терулијанова.

Вратимо се проблему кривице. Дасеинс - аналитичко тумачење кривице и осећања кривице, као уосталом и егзистенцијалистичко, персоналистичко и логотерапеутско, ближе је хришћанском појму савести, кривице и греха, него психоаналитичко. Крив - бити, према Дасинс-аналитичарима нешто је потпуно различито од неодређеног "осећати се кривим"; у ствари, наша кривица, као и страх, онтолошка је категорија; и кривица и страх почињу од рођења и завршавају се смрћу.

Према, вероватно, највећем философу 20. века, Мартину Хајдеггеру, у темељу људске егзистенције налазе се: страх, брига, савест и кривица. Ово нису психичка стања, него изворне онтолошке категорије. Кривица је, за Хајдегера, својство бриге да нешто још није што би требало бити. Бити аутентичан, за Хајдегера значи, бити бригом позван на разумевање себе као бића кривице; док, бити неаутентичан значи, бити убачен у заборав ове темељне кривице. Хајдегер наглашава да је тзв. добра савест у човека заборав рђаве савести, или одрицање извесности да се ништа није учинило.

Освешћивање егзистенцијалне кривице не уклања кривицу, напротив, овако освешћивање поставља човеку захтев и представља изазов, што и објашњава због чега се у човеку против прихватања кривице појављују отпори. Човек који своју егзистенцију: крив-бити, препозна и призна, и то не само интелектуално, остаје према егзистенцијалистичким аналитичарима, поштеђен од неуротичног осећања кривице. Он је, међутим, ослобођен и од оног Над-ја које једино оличава присвајање туђих норми. Смисао анализе је тек онда испуњен када клијент стекне способност да се суочи са својом личној кривицом. Егзистенцијална кривица, супротно од јуристичке, па и морално - теолошке, није кривица закона, већ лична кривица која тражи суштинско, а не формално разрешење. Овакво разрешење налазимо у току једне персоналистички вођене психотерапије, у виду истинског доживљаја своје иманентности и трансцедентности, а у хришћанству у виду истинског, а не лажног, спољашњег, формалног кајања.

Готово сваки динамички психотерапеут, укључујући и психоаналитичаре, свестан је је чињенице да су страх и кривица тесно међусобно повезани, те не могу, онда, да буду ни засебно истраживани и лечени. Најразновеснији облици страха као да се

згушњавају у један једини: у страх пред кривицом. Сваки страх је, према егзистенцијалистима, чак и страх од смрти, у крајњем виђењу - страх пред кривицом. Страх је тај који човека увек изнова упућује на њега самог, сећајући га на кривицу. У овој функцији опомињача сагледавамо позитиван вид страха у људском животу. Човек не може да побегне ни од страха, ни од кривице. И потискивање сексуалног или агресивног нагона скопчано је са неуротичним и психотичним покушајем скидања одговорности са себе пред захтевима човекове егзистенције, која се оглашава преко страха и кривице. Депресија је још један познат вид лажног скидања кривице са себе и покушаја да се обмане суштина и дубина људског бића. И свети Тома Аквински и велики дански филозоф Серен Кјеркегор добро су знали зашто су сету или "триститија" означили као "смртни грех". У свакој психотерапији која има за основу нематеријалистички и непозитивистички поглед на живот и човека, дакле у психотерапији Дасеинс - аналитичкој, егзистенцијалистичкој, персоналистичкој, логотерапеутској, не заузимајући никад као психотерапеут у односу на пацијента став судије, ("Не суди да ти се не суди" или "Каквим судом судиш онаквим ће ти се судити") - ми с правом тумачимо меланхолију, депресију, безнадежност и очајање пацијента, као кривицу.

У већини психотерапија у нашој средини, као неуротичних, граничних и психотичних пацијената, сусрећемо се са страхом, иза кога се крије, хтели ми или не да препознамо, - кривица. Добро познато, упорно и жестоко одбијање нашег просечног, тзв. нормалног човека да призна кривицу, да се са њоме уопште суочи као могућности, оставља многе наше људе скучене свести, недовољно развијене самосвести, смањене личне одговорности, чинећи их у исто време нашим потенцијалним пацијентима. Подсећајући се на мени лично незаборавног Роберта Ленга, можемо мирно рећи да је неуротичар или психотоничан "break-down", не само изазов и шанса за све болесне људе да се на егзистенцијалан начин суоче са стварном позадином свога страха, односно кривице, већ је овакав "продор" у дубини себе, жртвена позиција храбрих која стоји, као хвале вредна замена свих лажних селфова тзв. нормалних људи са којима се свакодневно срећемо.

Закључак

Човек није само реактивно већ и активно биће. Човеково морално понашање, као манифестација његове савести, (хришћанство), Над-ја (Фројд) или категоричког императива (Кант), порекла је и спољашњег, реактивно-срединског (васпитни утицај родитеља од самог рођења условљавањем и идентификацијом), али и унутарњег, априорног и спонтаног. Човек се не понаша морално само зато што *мора*, или што му такво понашање доноси пријатност, већ и зато што *хоће* и *шреба* да буде моралан, јер тиме задовољава један од од најдубљих архетипова колективно несвесног у себи. Његово морално понашање није аутистичко и усамљено, него увек обухвата и друге људе, ценећи заједницу којој припада. Незадовољни смо са затвореним системима личности Канта и Фројда (филогенеза Над-ја упућује на затворен систем код Фројда) јер не дају простора за *развој* личности, нити упућују човека на *начине* стицања своје моралности. Овај недостатак исправља православна светоотачка традиција и њени светитељи, нарочито, Максим Исповедник, пре њега Атанасије Велики. Они, у "божанској сличности" човека виде и његов процес *расшја*, као датост и задатак, према речима св. Атансија Великог: "Бог је постао човек, да би човек могао да постане Бог". Од пре две хиљаде година добро су познати *начини* и *средсџва*, која препоручују хришћанска етика човеку који вољно изабере "преображај ероса у агапе". Ако под еросом схватимо присуство сирових нагона у човку (сексуалног и агресивног), а под појмом агапе Христову љубав према Богу и човеку, онда је сваки човек, знао он то или не, на неком степену Лествице (Св. Јована Лествичника) која уздиже човека од ероса пут агапе.